

emberibb lesz. A felekezeteket nem tekinti végleges történelmi kategóriáknak. Ezért az időszakos beszéd ökumenikus jellege elkerülhetetlen.

Alaki szempontból a korszerű prédikáció egyes sajátosságait már említettük. De kínálkozik még néhány: a régies, archaikus formanyelv kultusza. Legyen a prédikáció stílusa egyszerű, kifejező és szép, legyen írói, a szavak jelentése fedje a dolgok jelentését, kerülje a nevetségest, naiv illusztrációkat; ne ostorozzon, tudva, hogy a mai ember büntudata csekély; a bűnt úgy tüntesse fel, mint Jézus: betegségnek, javítható hibának; kerülje a felesleges szóhalmozást, a dagályos szuperlatívuszokat. Alkalmazzon érdekes paradoxonokat, párhuzamokat, antitéziseket, eredeti hasonlatokat, kérdezzen, fokozzon, használjon népies kifejezéseket, rendszerezzen, alkalmazzon, összefoglaljon. Legfőbb stiláris követelmény mégis a világosság, a pontosság, a rend, a természetesség és bizalmasság.

KATHONA GÉZA

ERDÉLYI UNITÁRIUS TANULÓK KÜLFÖLDÖN 1711-IG

Az antitrinitarizmus erdélyi úttörői kezdetbeli lutheri felfogásuknak megfelelően a wittenbergi egyetemen szélesítették ki teológiai műveltségüket. *Dávid Ferenc* 1545 októberében, majd 1548. jan. 20-án „Franciscus Litteratus Klausenburgensis” néven¹, *Heltai Gáspár* 1543. febr. 17-én², *Basilius István* 1549. júl. 22-én³, *Egri Lukács* 1552. jún. 20-án⁴ iratkozott be a wittenbergi egyetemre, de Dávid, amint egymásután kétszeri beiratkozásából is látható, megszakította itteni tanulmányait s „Franciscus Transilvanus” név alatt a dogmatikus merevségtől szabadabb oderafrankfurti egyetemet látogatta 1546 végétől vagy 1547 elejétől fogva.⁵

A szász *Kratzer Lukács* 1569. ápr. 9-én már unitárius szemlélettel lépett a wittenbergi egyetem hallgatói közé⁶, ám még ugyanazon évben a szabad légkörű baseli egyetemen tűnt fel „Lucas Koetzer Transilvanus” néven⁷, míg végül Skaricza Máté társaságában 1571 márciusában visszament Wittenbergbe.⁸ Hogy *Kratzer Lukács* unitárius volt, azt *Skaricza Máté* a Szegedi-életrajzban megörökítette, s ez nem meglepő, mert édesatyja, *Kratzer György*, előbb besztercei, utóbb pedig kolozsvári szász prédikátor a harcoss unitáriusok közé tartozott, s mint ilyen részt vett az 1569. évi nagyváradi hitvitán.⁹ *Kratzer Lukács* ingázása a wittenbergi és a baseli egyetem közt még az útkeresést mutatja. Az unitárius eszme kibontakozásával és megszilárdulásával ez irányzat ifjú hívei hamarosan megállapodtak, s a szabadabb gondolkodást toleráló padovai és a megkötöttségeken felülemelkedni tudó oderafrankfurti egyetem mellett horgonyoztak le.

Dávid Ferenc és *Blandrata* 1568 áprilisában a kolozsvári iskola három kiváló növendékét, *Hunyadi Demetert*, *Abafáji Gyulai Pált* és *Pécsi Jánost* továbbtanulás végett Olaszországba küldték. Közülük *Hunyadi*

Demeter 3 évig, Abafáji Pál 5 évig tanult Padovában, Pécsi János itt-tartózkodásának időtartama azonban ismeretlen. Hunyadi Demeter Dávid püspök utóda, a humanista lelkületű Gyulai Pál meg Báthory István titkára lett, Pécsi János hazai működését viszont homály takarja, csak annyit tudunk róla, hogy ifjan hirtelenül halt el, s e körülményt a jezsuita Possevino Antal az „áriánus eretnokség” isteni büntetésének minősítette.¹⁰ Azt azonban nem lehet határozottan állítani, hogy ők azonosak lennének azzal a három ifjúval, aki 1572-ben Olaszországból Erdélybe hazatérve feltűnést keltett a lélek halandóságát valló nézetével.¹¹ 1568 első felében érkezett Padovába egy másik *Gyulai Pál* is, aki ezt megelőzően, meg ennek utána is a gyulafehérvári unitárius iskola rektora volt, s unitárius részről tevékeny szerepet vitt az 1568. évi gyulafehérvári hitvitán. Allítólag 1569 után Bolognában is megfordult.¹² Ezeket követte *Eössi András*, aki ekkor még unitárius volt. 1582. máj. 26-án iratkozott be a jurista fakultásra, majd hazatérte után a szombatos felekezet alapítója lett.¹³

Valamivel utóbb *Enyedi György* tűnt fel Padovában. Jakab Elek, Veress Endre, majd Gál Kelemen a Kénosi Tözsér—Uzoni Fosztó-féle kéziratok egyháztörténet azon közlésére támaszkodva, hogy Enyedi György 16 éves ifjúként ment külföldre, 1571—1574-re tették az ő genfi és padovai tanulását.¹⁴ Ez időmeghatározást megdönti az eredeti anyakönyvi bejegyzés, mely szerint Enyedi az 1584-től 1589-ig terjedő hat év valamelyikében iratkozott be a genfi akadémiaára. Összegezve ez új adatot Enyedinek a Szilvási János ellen írt vitairatában önmagáról közölt életrajzi mozzanatokkal, kitűnik, hogy ő 1578-ban kezdődő kolozsvári lektori szolgálata után 1584-ben ment külföldre, s miután Genfben 1585 végéig másfél, Padovában pedig 1587 elejéig több mint másfél évet töltött, majd ezután még utazott is, tehát 1587 őszén tért vissza hazájába, hol ekkor kolozsvári rektor, 1592 őszén pedig ugyanott prédikátor és püspök lett.¹⁵ Maradandó becsű munkája, az *Explicaciones locorum Veteris et Novi Testamenti* halála után, 1598-ban adatott ki Kolozsvárott Toroczkai Máté által.¹⁶ Enyedivel egy időben kerülhetett Padovába Dávid Ferencnek nagyreményű fia, *Hertel János*, kinek itteni tanulását először 1586-ból értesülünk, 1589-től 1593-ig pedig számos adat igazolja, hogy kiemelkedő hallgatója volt az egyetemnek.¹⁷ Közben 1586 januárjától a baseli¹⁸, szept. 15-től pedig a heidelbergi egyetem¹⁹ hallgatója lett. Példáját követve 1587. aug. 16-án két főrangú erdélyi unitárius ifjú, *Kornis György* és *Sombori Sándor* lépett a heidelbergi egyetem hallgatói közé, harmadikul csatlakozott hozzájuk 1589. jan. 25-én a szintén előkelő családból való *Bogáthi Miklós*.²⁰ Tanulását, mint Hertel János is, Padovában folytatták, hol Sombori Sándor 1591. márc. 2-án, Kornis György és Bogáthi Miklós pedig 1591. okt. 21-én iratkoztak be, s Bogáthi és Sombori 1593-ig időzött itt, Kornis György viszont 1592-ben Padovában elhunyt.²¹

Deidrich György 1589-ben tartózkodott Padovában. Életét kolozsvári unitárius prédikátorként fejezte be.²² *Göcsi Nyirő Pál*, a későbbi kolozsvári elsőpap 1599-től 1600-ig volt padovai studens.²³ *Csanádi Pál* püspök és *Cromer András* rektor, orvos neve nem szerepel Veressnek a padovai egyetem magyar hallgatóiról összeállított művében. Az unitárius írók (Kanyaró Ferenc, Vári Albert) csak általánosságban említik, hogy e két jeles személyiség olasz egyetemeken tanult. Mégis ennek

alapján méltán feltételezhető, hogy az általuk 1603-tól 1608-ig látogatott egyetem a padovai volt, melyen Cromer András orvosi diplomát szerzett.²⁴ 1629. júl. 19-én iratkozott be *ifj. Csanádi Pál*, a hasonló nevű rektornak s későbbi püspöknek unokaöccse, ki hazatérve a kolozsvári iskola lektora lett.²⁵ A juristák anyakönyvébe 1627. dec. 13-án találjuk beírva *Csanádi Gaspárt*. Ennek hazatérte utáni sorsa ismeretlen.²⁶ 1630. febr. 20-án kezdte meg tanulását az artista fakultáson a kolozsvári *Ozdi Tamás*, ki azután 1632. máj. 27-én orvostudorrrá avattatott.²⁷ Oda-haza Ozdit a kolozsvári unitárius iskola rektorává választották, s emellett orvosi gyakorlatot is folytatott. 1637-ben társa volt Ráv (Szörös) Mátyás kolozsvári szász unitárius lelkésznek a Beke Dániel püspökké választása miatt támasztott vizsályban²⁸. Vele egyidőben két unitárius studens is tanult Padovában, *Solymosi Boldizsár* és *Dálnoki Nagy Mihály*. Előbbi 1630. júl. 2-án íratta be magát az artisták anyakönyvébe, s még 1634-ben is itt tartózkodott, majd hazatérve a kolozsvári iskolánál lektorságot vállalt, de már 1636. márc. 11-én meghalt.²⁹ Utóbbi 1632. jan. 7-től szintén az artista fakultáson tanult, honnan 1636 tavaszán indult haza, s nyomban lektor, 1638. jan. 26-ától 1648. ápr. 25-én bekövetkezett haláláig pedig rektor lett a kolozsvári unitárius iskolánál.³⁰ 1635. jan. 25-én lépett az artista hallgatók sorába *Dálnoki Nagy Lőrinc*, majd egy évvel később, 1636. jan. 25-én *Dálnoki Nagy János* ugyanoda. 1638 nyarán együtt indultak vissza Erdélybe³¹, s mindketten Kolozsvárott lektorul alkalmaztattak. *Dálnoki Nagy Lőrinc* 1661. aug. 25-én történt haláláig e minőségben tanított, *Dálnoki Nagy János* pedig a lektori tisztből 1640-ben Torockóra, 1648. ápr. 23-án meg Kolozsvárra ment papnak, hol 1654. ápr. 11-én halt meg.³² 1638. okt. 28-án kereste fel a padovai egyetem artista fakultását *Árkosi Gelei Benedek*, az erdélyi unitarizmus legfelkészültebb XVII. századi teológusa. 1645 elejéig tanult itt, mikor orvosi diplomával utazott haza s a kolozsvári iskola lektorává tették meg, mely tisztét az orvosi gyakorlattal 1661-ben esett haláláig folytatta.³³ *Rákosi Nagy Boldizsár* 1651. dec. 22-én iratkozott be az artisták közé. 1655. jún. 15-én ő is megszerezte az orvosi diplomát, s 1655 végén tért vissza. A kolozsvári unitárius kollégiumban 1657. febr. 3-án lektornak, 1661. nov. 12-én pedig rektornak választották meg, majd utóbbi állásáról nemsokára lemondva egyedül az orvosi hivatásának élt.³⁴ *Illyefalvi Mihály* 1651. ápr. 20-án kezdte el tanulását a padovai artista fakultáson, ki idehaza a tordai unitárius iskola rektori tisztét töltötte be.³⁵ *Pécsi András*, az utolsó padovai unitárius hallgató neve 1657. szept. 25-én van az artista fakultás anyakönyvébe bejegyezve. 1659. dec. 13-án orvosi képesítést szerzett, mely után egy darabig Padovában, majd visszatérve Kolozsvárott, 1665 ősztől pedig Nagyszébenben volt gyakorló orvos, végül 1673-tól 1689 nyarán bekövetkezett haláláig e minőségben újra Kolozsvárott működött.³⁶

A padovai egyetemhez az unitárius studensek számára már a XVII. század első felében felzárkózott, sőt e század közepén annak helyére is lépett az oderafrankfurti egyetem.³⁷ Ennek a dogmatikus formalizmustól elzárkózó szelleme egyaránt vonzotta a református és unitárius hallgatókat. Az oderafrankfurti egyetem erdélyi unitárius studentseinek névsorát érintette már az unitárius egyháztörténetírás³⁸, mindazáltal akad azon igazítani és kiegészíteni való. A kiváló zsoldárfordító, *Tordai János*³⁹ 1624. júl. 21-i beiratkozásával nyitotta meg az itteni uni-

tárius tanulók névsorát. Őt követte 1625 első felében a gróf Bethlen Péter kíséretéhez tartozó *Vargyasi Dániel János*⁴⁰, az unitárius gyülekezetek áldozatkész patrónusa. *Árkosi Tegző Benedek*⁴¹, a kolozsvári unitárius kollégium későbbi jónévű tanára. 1651. szept. 19-i beiratkozás után jöttek: 1651. szept. 19-én a lengyel eredetű *Pauli István*⁴² kolozsvári tanár, majd szász pap, 1655 második felében *Szentmártoni Bálint*⁴³ kolozsvári, azután torockói pap, 1662. dec. 6-án *Frank Ádám*⁴⁴, a hasonló nevű kolozsvári szász unitárius elsőpap fia, 1667 második felében *Szentiványi Márkos Dániel*⁴⁵ kolozsvári elsőpap és unitárius püspök, 1672. júl. 6-án *Bölöni Bedő Pál*⁴⁶ unitárius püspök, ugyanakkor *Dálnoki János*⁴⁷, a kolozsvári kollégium rektora, 1680. szept. 20-án *Guzovics Jeromos*⁴⁸, a kolozsvári kollégium lektora, 1711. okt. 5-én *Kereszturi Sámuel*⁴⁹, későbbi tordai, majd kolozsvári pap. Törölni kell a Kanyaró által összeállított névsorból *Felvinczi Istvánt*, aki református és berekböszörményi lelkész volt⁵⁰, de pótlólag fel kell venni az oderafrankfurti erdélyi hallgatók közé a Kanyaró által mellőzött *Árkosi Ferencet*, aki unitárius, és 1654. jún. 14-től külföldre menetelig a tordai, majd hazatérése után a kolozsvári unitárius kollégium lektora és a szentpéteri iskola rektora volt.⁵¹

A harmadik egyetem, mely a XVII. század folyamán az unitárius diákok fő tanulóhelye volt, a leydeni.⁵² Ennél különös vonzóerőt képviselt az ottani remonstráns gyülekezet. A remonstráns irányzat mellőzte a szűkkeblű hitvallásokat, s a szentírás alapján álló szabad tanításnak volt a híve, ellene fordult minden olyan kegyességnek, mely az egy Isten tiszteletét veszélyeztette, elítélte a vallásos érzés befolyásolására alkalmazott mindenfajta kényszert és erőszakot, a rövidlátó szubjektív hittel szemben pedig inkább a krisztusi példából táplálkozó cselekvő erkölcsi élet hordozója volt. A dési komplanáció kényszervilágából kikerült erdélyi unitárius peregrinuszok a remonstránsok szeretettel áthatott szabadelvű közösségében otthonosan érezték magukat.

A leydeni s vele együtt az oderafrankfurti egyetemen hospitált erdélyi unitárius diákokkal foglalkozott már Vári Albert is⁵³, de ő katalógus nyújtása helyett beírta annyival, hogy példa gyanánt a 12 oderafrankfurti unitárius hallgatóból 3-at, a 19 leydeniből pedig 9-et bemutatott, közülük is Felvinczi Istvánt, akár Kanyaró, tévesen számolta az unitáriusok közé. Így mindenképpen indokolt a teljes leydeni unitárius névsor összeállítása. A leydeni egyetemnek a református diákok által való tömeges látogatása 1623-ban kezdődött el. De *Makai Nyírő (Rasoris) István* unitárius studens már jóval előbb, 1616. nov. 30-án beiratkozott az egyetemre, így ő, és nem Árkosi Tegző Benedek volt itt az első, mint Vári Albert gondolta. Ez hazatérve 1620-ban a kolozsvári unitárius kollégium lektora, majd 1644 májusában a kolozsvári magyar unitáriusok papja lett. 1619-ben Kolozsvárott ő nyomtatta ki Enyedi György *Explicationes locorum Veteris et Novi Testamenti* c. művének Torockai Máté által készített magyar fordítását.⁵⁴ Utána csak 1642. febr. 13-án érkezett hallgatónak Leydenbe *Kilyéni György*, ki három évi tanulás után a kolozsvári unitárius kollégium lektorságát nyerte el, de már 1646. márc. 23-án meghalt.⁵⁵ A legközelebbi leydeni beiratkozó 1653. febr. 28-án *Árkosi Tegző Benedek* volt. Ez Oderafrankfurtból jött ide. Odahaza 1654-től szintén a

kolozsvári unitárius kollégium tanáraként működött.⁵⁶ Megkülönböztetendő attól az Árkosi Gelei Benedektől, mivel a padovai tanulók névsoránál már találkoztunk, s szintén a kolozsvári unitárius kollégium lektori tisztét vitte. *Pauli István* is Oderafrankfurtból érkezett 1653. febr. 28-án Leydenbe, s ezenkívül megfordult Amsterdamban, Noordwijckben, Franekerben, Groningenben, Lübeckben és Danzigban is. 1655-től 1661-ig a kolozsvári unitárius iskola lektora, ezt követően 1672 novemberében történt haláláig a szász unitáriusok papja volt ugyanott.⁵⁷ *Enyedi Pellionis (Szücs) János* 1657. szept. 17-én lépett a leydeni egyetem hallgatói közé. Otthon 1659. okt. 21-én a kolozsvári iskola lektora és a szentpéteri iskola rektora lett, de már 1661. júl. 18-án elragadta a pestis.⁵⁸ *Árkosi Ferenc* fentebb közölt oderafrankfurti tanulása után 1657. szept. 17-én iratkozott be a leydeni egyetemre, de 1659. jún. 17-én már a franekeri egyetemet kereste fel.⁵⁹ Már ismert hazai szolgálata után 1661. ápr. 19-én ő is a pestis áldozata lett.⁶⁰

1660. aug. 28-án egyszerre három kolozsvári unitárius studens iratkozott be a leydeni egyetemre: „*Rázmán Ádám Péter, Szentiványi Márkos Dániel és ifj. Frank Ádám.*”⁶¹ Mint már láttuk, ifj. Frank Ádám ezután 1662. dec. 6-án az oderafrankfurti egyetem hallgatói sorába lépett. Rázmán Ádám Péter pedig leydeni beiratkozását 1663. nov. 9-én megismételte⁶², tehát a két leydeni anyakönyvi bejegyzés közötti idő egy részét másutt töltötte. E sorok írója korábban azon a véleményen volt, hogy e tartózkodási hely már akkor Anglia volt. Az egyetemi névsorok gondos áttanulmányozása azonban kétségtelenné tette, hogy 1662. febr. 28-án „*Petrus Adami Transylvanus Claudio-politanus*” néven a baseli egyetemre vétette fel magát⁶³, hol Kratzer Lukács és Hertel János óta unitárius diák nem fordult meg. Időközben Frank Ádám Oderafrankfurtból Amsterdamba költözött a nyomdászat tanulása végett. Rázmán Ádám Péter és Szentiványi Márkos Dániel viszont Leydenből Angliába mentek át. Ennek pontos idejét nem ismerjük. Csak annyi bizonyos, hogy ifj. Frank Ádám 1667. febr. 15-én Amsterdamból küldött tudósítása szerint az időben már mindketten Londonban tartózkodtak és tanításból tartották fenn magukat.⁶⁴ Végül 1667 őszén együtt hagyták el Londont, s amint már találkoztunk vele, Szentiványi Márkos Dániel okt. 10-én még az oderafrankfurti egyetem hallgatója lett, hova Rázmán Ádám Péter is valószínűleg követte. 1668 júniusában érkeztek haza, s Szentiványi, aki Londonból hazahozta Servét Mihály híres munkájának, a *Restitutio Christianismine* egy példányát⁶⁵, előbb rektor, 1672-től elsőpap, majd 1684 júliusától 1689. máj. 12-én történt haláláig az erdélyi unitáriusok püspöke volt Kolozsvárott, míg Rázmán Ádám Péter kezdetben lektor, majd 1673-tól haláláig, 1683. szept. 5-ig a szász unitáriusok papi tisztét töltötte be ugyanott.⁶⁶ Frank Ádám Amsterdamból szintén áthajózott Angliába, hol Londonban telepedett le és könyvkiadással foglalkozott. Innen Kolozsvárra soha többé nem tért vissza.⁶⁷

1672. máj. 26-án ismét három unitárius ifjú indult Kolozsvárról külföldre: *Bölöni Bedő Pál, Bölöni Benkő Sámuel és Dálnoki Nagy János.*⁶⁸ Közülük Bölöni Bedő Pál és Dálnoki Nagy János 1672. júl. 6-án — amint találkoztunk már vele — az oderafrankfurti egyetemre iratkozott be, de valószínű, hogy Bölöni Benkő Sámuel is elkísérte

ide őket, mert ezután mindhármasuk neve olvasható 1672. aug. 17-én a marburgi egyetem⁶⁹, sőt 1673 nyarán a brémai főiskola⁷⁰ anyakönyvében is. Lehet, hogy mindhárman visszatértek még Oderafrankfurtba, legalábbis Bölöni Bedő Pál és Dálnoki Nagy János 1676. márc. 5-én innen érkeztek haza Kolozsvárra, hol az unitárius kollégium lektorai lettek, sőt előbbi 1689-ben még az unitárius püspöki tisztelet is elnyerte. Viszont Bölöni Benkő Sámuel oderafrankfurti tanulása után 1676. szept. 12-től még a leydeni egyetem orvosi karán tanult⁷¹ majd 1677. szept. 13-án hazaérkezve ő is a kolozsvári unitárius iskola lektorául alkalmaztatott, de már 1683. nov. 4-én meghalt.⁷²

Már tört úton haladt a szász származású *Jövedécsi András*, mikor 1675 nyarán ő is a brémai főiskolát kereste fel⁷³, majd 1676. szept. 12-én Bölöni Benkő Sámuellel együtt a leydeni egyetemen⁷⁴ kezdett tanulmányokat. Innen Amsterdamba is átlátogatott. Itthon a kolozsvári unitárius kollégiumnak 1679-től lektora, 1680. jan. 27-től pedig rektora volt, végül 1689-ben mindkét nemzet részéről az ottani unitárius egyház elsőpapjává választották, mely tiszteből 1710. szept. 11-én ragadta el a pestis.⁷⁵ *Almási Gergely Mihály* 1680. okt. 23-án iratkozott be Leydenben.⁷⁶ Külföldi tartózkodása után 1682 novemberében kolozsvári lektor, 1690 táján szentpéteri pap, 1692-ben püspök lett. Meghalt 1724. március 23-án.⁷⁷ *Kolozsvári Dimjén Pál* 1682. jún. 30-án a bölcsészeti karra iratkozott be a leydeni egyetemen⁷⁸, mégis 1689. márc. 14-én a Trigland Jakab rektor elnökletével *De generatione, augmentatione et decretionem microcosmi* címen tartott értekezése (RMK III 3562) alapján az orvosdoktori oklevelet szerezte meg. Gál Kelemen Frank Adámnak Londonban 1689. aug. 28-án kelt levele alapján megállapította hogy Dimjén Pál orvosdoktori oklevelének megszerzése után járt Londonban. Azt azonban a kutatás mind ez ideig nem vette figyelembe, hogy már ezt megelőzően is kellett járnia Angliában. Nevezetesen 1682. jún. 30-án történt leydeni beiratkozása után 1686. febr. 22-én másodszor is beiratkozott Leydenben⁷⁹, tehát közben idegen helyen tartózkodott, ez pedig alkalmasint csak London lehetett.⁸⁰ Így a Gál Kelemen által kommentált 1689. évi londoni időzése immár a második volt. 1690-ben érkezett haza, s febr. 15-én a kolozsvári unitárius kollégium rektori tiszteletét nyerte el s 1710. szept. 12-től fogva 1720. jan. 4-én bekövetkezett haláláig egyszersmind elsőpapja is volt a kolozsvári unitárius egyháznak.⁸¹ *Dombóji Osvát János és Hévízi Mihály* 1687. nov. 4-én egyszerre kezdték meg tanulásukat Leydenben⁸², egyszerre tértek vissza 1690-ben s együtt alkalmaztattak lektorul Kolozsvárott. Előbbi 1696-ban a szentpéteri egyház papjának hívatott meg, utóbbi a lektori tiszteből halt ki 1691. szept. 11-én.⁸³ *Kolozsi Márton és Szaniszló István* 1692. ápr. 3-án indult külföldre, s ez év szept. 1-én léptek a leydeni egyetem hallgatóinak kötelekébe.⁸⁴ 1696 őszén mindkettő a kolozsvári unitárius kollégiumban talált lektori alkalmazást s e tisztelet előbbi 1698-ban, utóbbi 1704-ben történt haláláig viselte.⁸⁵ *Várfalvi Pálfi Zsigmond* 1698. jan. 17-én leydeni⁸⁶, 1699. szept. 7-én pedig a franekeri egyetemen⁸⁷ lett hallgató. 1701-ben Londonban tanult, mint egy ott vásárolt könyvébe eszközölt bejegyzés bizonyítja.⁸⁸ 1702. jan. 14-én Kolozsvárott lektor, 1707-től a magyar egyház papja, 1720-ban rektor és elsőpap, 1724-től 1737-ben esett haláláig püspök volt.⁸⁹ *Szentmihályfalvi Dávid* 1702. márc. 24-én

iratkozott be a leydeni egyetemre.⁹⁰ Hazatértétől, 1705-től 1710 májusában bekövetkezett haláláig a kolozsvári unitárius kollégium tanári tisztét töltötte be.⁹¹

Az erdélyi unitárius studensek 1711-ig való külföldi tanulásának különféle kialakult csoportjait mutattuk be. Most rátérünk még a rendkívüli esetekre. *Cromer Péter* két tanítványával, *Haller Ferenc*cel és *Istvánnal* 1603. jún. 7-én nem a padovai, hanem a bécsi egyetemet kereste fel. Hazatérte után 1607 júliusában a tordai iskola rektori tisztét foglalta el, s ez állását még 1613-ban is betöltötte.⁹² Egyedül *ifj. Varsolci Jánosról* tudjuk, hogy kolozsvári tanulása után 1617-től 1618-ig a lengyel unitáriusok rakowi főiskoláját látogatta, mely után a kolozsvári kollégium rektora, majd kolozsi pap lett, de 1621 áprilisában már ifjan meghalt.⁹³ A kolozsvári szász nemzetiségű *Regeni Mihály* 1684. aug. 23-án indult külföldre, hol a drezdai egyetemen kezdett tanulni.⁹⁴ Megfordult még a lipcsei egyetemen, amint az 1687/88. évi téli szemeszterre való beiratkozása bizonyítja.⁹⁵ Valószínű, hogy eljutott Angliába is, mert 1698-ban a Londonban tanult Kolozsvári *Dimjén Pállal* együtt tért haza, tehát feltehető, hogy a szigetországból együtt is indultak el. Odahaza Kolozsvárott az unitárius kollégium lektorául alkalmazták, de előbb Németországban tanúsított, hithűségbe ütköző viselkedése miatt jövőbeli magatartását illetően reverzálist kellett adnia.⁹⁶

Az viszont feltételezhető, hogy a Leydenben időzött erdélyi unitárius diákok szente mindnyájan felkeresték Amsterdamban a remonstránsok 1634 óta fennálló főiskoláját. Ebből egyelőre mindössze csak annyi ismeretes, hogy *Pauli István* 1653-tól 1655-ig tartó leydeni tanulása idején⁹⁷, *ifj. Frank Adám* 1667 februárjában⁹⁸, *Jövedécsi András* pedig 1676. szept. 12-én kezdődő leydeni tanulása során⁹⁹ megfordult Amsterdamban. Ekkor bizonyára kapcsolatba jutottak az ottani remonstráns iskolával is.

Az itt felsoroltakon kívül még számos unitárius egyházi vezető személy tanult külföldön, de ennek helye ismeretlen. Így a kolozsvári unitárius egyház belső emberei közül Várfalvi Kósa János, Toroczkai Máté, Járai János és Solymosi Koncz Boldizsár püspökök, Járai Sámuel magyar és Brozer János szász pap, Gitschner Adám és Linczeg Ferenc lektorok stb. külföldi tanulási helyéről nem maradtak fenn pontos adatok. Csak feltételezhető, hogy ezek egy része, különösen a korábbiak Padovában tanultak. A rendelkezésre álló konkrét adatok így is jelentős számú unitárius diák külföldi tanulásáról tanúskodnak. Ez azt mutatja, hogy az erdélyi unitárius egyház erőfeszítései e téren sem hiányoztak, s méltán sorakoznak fel a XVI. és XVII. század nemű törekvéseihez.

JEGYZETEK

¹ Foerstemann, C. E.: Album Academiae Vitebergensis ab a. Ch. MDII. usque ad a. MDLX. Lipsiae 1841. 228a, 30 és 237b, 31.

² Uo. 201b, 10.

³ Uo. 248a, 7.

⁴ Uo. 277b, 25.

⁵ Zoványi Jenő: A magyarországi ifjak az Odera melletti frankfurti egyetemen. Protestáns Szemle(1)1889. 179.

- ⁶ Album Academiae Vitebergensis ab a. Ch. MDII. usque ad a. MDCII. Volumen secundum. Halis 1894. 154a, 19.
- ⁷ Zsindely István: A bázeli egyetem anyakönyvéből. Sárospataki Füzetek(4)1860. 155. — Verzár Frigyes: A bászeli egyetemen tanult magyarok névsora. Debreceni Szemle(5)1931. 315.
- ⁸ Skaricza Máté: Stephani Szegedini vita. Szövegkiadását és fordítását I. Kathoná Géza: Fejezetek a török hódoltsági reformáció történetéből (Humanizmus és reformáció 4.). Bp. 1974. 111. és 140.
- ⁹ Zoványi Jenő: A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig (Humanizmus és reformáció 6.). Sajtó alá rendezte Ladányi Sándor. Bp. 1977. 40.
- ¹⁰ Veress Endre: Matricula et acta Hungarorum in universitate Patavina studentium. Bp. 1915. 73, 78, 81. Megjegyezzük, hogy Hunyadi Demeter, Abafáji Gyula Pál, Pécsi János, Gyulai Pál rektor, Enyedi György, Deidrich György, Göcsi Nyíró Pál hazai adatok alapján kerültek be Veress Endre művébe, míg a többi itt szereplő személy a padovai eredeti anyakönyvekből, Csanádi Pál püspök és Cromer András kivételével, kiket mi vettünk be. — Szabó György: Abafáji Gyulay Pál (Humanizmus és reformáció 3.). Bp. 1974. 6, 7, 10, 12, 15.
- ¹¹ Pirnát Antal: Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarier in den 1570-er Jahren. Bp. 1961. 61, 136—137. — Uő: Arisztoteliánusok és antitrinitáriusok (Gerendi János és a kolozsvári iskola). Helikon 1971. 373—375. — Zoványi J.: I.m. 103.
- ¹² Szabó Gy.: I.m. 4, 6, 7, 8, 116.
- ¹³ Veress E.: I.m. 90.
- ¹⁴ Jakab Elek: Enyedi György élete. Keresztény Magvető (ezentúl rövidítve: KerMagv)(25)1890. 133—134. — Veress E.: I.m. 82—83. — Gál Kelemen: A kolozsvári unitárius kollégium története. II. köt. Kolozsvár 1935. 386.
- ¹⁵ Zoványi J.: Enyedi György lectori működésének és külföldi tanulásának időpontja. KerMagv(68)1936. 88—89.
- ¹⁶ Régi magyarországi nyomtatványok 1473—1600. (Borsa Gedeon, Hervay Ferenc, Holl Béla, Käfer István és Kelecsényi Ákos munkája) (Ezentúl: RMNy) Bp. 1971. 836. sz.
- ¹⁷ Veress E.: I.m. 92, 94—96, 98, 101—102, 104, 107.
- ¹⁸ Zsindely L.: I.m. Sárospataki Füzetek(4)1860. 155. — Verzár Fr.: I.m. Debreceni Szemle(5)1931. 316.
- ¹⁹ Szeremlei József: A Heidelbergben tanult magyarok névsora. Sárospataki Füzetek (6) 1862. 560. — Teutsch Fr.: Die Studirenden au Ungarn und Siebenbürgen auf der Hochschule in Heidelberg von der Gründung derselben bis 1810. Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge(10)1872. 183.
- ²⁰ Szeremlei J.: I.m. Sárospataki Füzetek(6)1862. 559—560. — Teutsch Fr.: I.m. Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge(10)1872. 183.
- ²¹ Veress E.: I.m. 12, 84, 86, 90, 96, 98—100, 102, 104. Vő. Vass Miklós: Kornis György külföldi tanulása. KerMagv(47)1912. 209—229.
- ²² Veress E.: I.m. 95. — RMNy 673, 674, 706, 707, 708, 734. sz.
- ²³ Veress E.: I.m. 108.
- ²⁴ KerMagv(23)1888. 391. (5. sz. jegyzet) — (64)1932. 167.
- ²⁵ Aranyosrákosi Székely Sándor: Unitaria vallás történetei Erdélyben. Kolozsvár 1839. 156. — Veress E.: I.m. 118.
- ²⁶ Veress E.: I.m. 117.
- ²⁷ Uo.: I.m. 120—122.
- ²⁸ Aranyosrákosi Székely S.: I.m. 136—138. — KerMagv(7)1872. 138—139. — (70)1938. 166—167.
- ²⁹ Veress E.: I.m. 121, 122. — Gál K.: I.m. II. 518.
- ³⁰ Uo.: I.m. 121—123. — Gál K.: I.m. II. 399—400.
- ³¹ Uo.: I.m. 122—124.
- ³² Uo.: II. 520.
- ³³ Uo.: II. 123—127. — Gál K.: I.m. II. 520—525.
- ³⁴ Veress E.: I.m. 127—129. — Gál K.: I.m. II. 402.
- ³⁵ Benczédi Gergely: A tordai unitárius algymnasium igazgatói 1576—1888. KerMagv(24)1889. 16. — Veress E.: I.m. 127.
- ³⁶ Wesprémi István: Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia. Tom. II. Viennae 1778. 173—178. — Veress E.: I.m. 129—130.
- ³⁷ Zoványi J.: A magyarországi ifjak az Odera melletti frankfurti egyetemen. Prot. Szemle(1)1889. 178—202.
- ³⁸ Kanyaró Ferenc: A frankfurti egyetem hallgatói Erdélyből. KerMagv(30)1895. 289—290.

- ³⁹ Zoványi J.: I.m. Prot. Szemle(1)1889. 185. — Részletes életrajzát I. Régi Magyar Költők Tára, XVII. század. 4. köt. Bp. 1967. 572—574.
- ⁴⁰ Zoványi J.: I.m. Prot. Szemle(1)1889. 186.
- ⁴¹ Zoványi J.: I.m. Prot. Szemle(1)1889. 188. — Gál K.: I.m. II. 526. — Az ő életrajzi adatait némely írók összezavarják a vele egykorú, szintén a kolozsvári unitárius kollégiumban lektorként működött Árkosi Gelei Benedeknek, sőt a szintén kortárs református Árkosi Benedek gyulafehérvári tanárnak életrajzi mozzanataival. Így *Kanvaró* Ferenc Árkosi Gelei Benedek oderafrankfurti tanulásáról ír, holott Árkosi Tegző Benedek járt itt. *Vö. KerMagv(30)1895. 289.* — *Vári* Albert pedig Árkosi Gelei Benedek életrajzába keveri az Árkosi Benedek gyulafehérvári ref. tanár 1642. évi teydeni tanulását, jóllehet Árkosi Gelei Benedek Padován kívül másutt nem tanult. *Vö. KerMagv(64)1932. 167.*
- ⁴² Zoványi J.: I.m. Prot. Szemle(1)1889. 188. — Gál K.: I.m. II. 527.
- ⁴³ *Benczédi* G.: Toroczkói papok. *KerMagv(26)1891. 158.* — Uő: Unitárius halottak és temetések 1626—1703. *KerMagv(21)1886. 222.* — Zoványi J.: I.m. Prot. Szemle(1)1889. 189.
- ⁴⁴ 1667. febr. 15-i amsterdami levele: *KerMagv(23)1888. 28—38.* — 1689. aug. 28-i rondoni levele: *KerMagv(26)1891. 230—232.* — *Vö. KerMagv(64)1932. 168.* — Zoványi J.: Prot. Szemle(1)1889. 189.
- ⁴⁵ Zoványi J.: I.m. Prot. Szemle(1)1889. 189. — Gál K.: I.m. II. 402—403. — *KerMagv(21)1886. 354.* — (22)1887. 117—118. — (23)1888. 28, 33, 37, 302—303, 313. — (64)1932. 124, 169.
- ⁴⁶ Zoványi J.: I.m. Prot. Szemle(1)1889. 190. — Gál K.: I.m. II. 529. — *KerMagv(21)1886. 354, 356.* — (22)1887. 116—117. — (30)1895. 290. — (64)1932. 185.
- ⁴⁷ Zoványi J.: I.m. Prot. Szemle(1)1889. 191. — Gál K.: I.m. II. 529. — *KerMagv(21)1886. 217—219, 355.* — (26)1891. 158. — (30)1895. 290. — (64)1932. 170.
- ⁴⁸ Zoványi J.: I.m. Prot. Szemle(1)1889. 191. — Gál K.: I.m. II. 530—531. — *KerMagv(30)1895. 290.*
- ⁴⁹ Zoványi J.: I.m. Prot. Szemle(1)1889. 193. — *KerMagv(29)1888. 91—92.* — (30)1895. 290. — (44)1909. 62. — (64)1932. 170, 255.
- ⁵⁰ Zoványi J.: I.m. Prot. Szemle(1)1889. 192. — Zoványi J.: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Szerk. Ladányi Sándor. Bp. 1977. 197.
- ⁵¹ Zoványi J.: I.m. Prot. Szemle(1)1889. — *Benczédi* G.: Unit. halottak és temetések. *KerMagv(21)1886. 220, 222.* — Uő: A tordai unit. algymn. igazgatói. *KerMagv(24)1889. 16.* Gál K.: I.m. II. 527.
- ⁵² Album Studiosorum Academiae Lugduno Batavae MDLXXV—MDCCLXXV. Hagae Comitum 1875. A leideni egyetem hallgatóinak teljes névsora. Ezentúl rövidítve: ALB.
- ⁵³ *Vári* Albert: Kapcsolatok az erdélyi unitáriusok és a hollandi remonstránsok között. *KerMagv(64)1932. 170.*
- ⁵⁴ ALB 128. — *KerMagv(23)1888. 391.* — Gál K.: I.m. II. 516. — *Szabó* Károly: Régi Magyar Könyvtár 1531—1711. I. köt. Bp. 1879. 494. sz.
- ⁵⁵ ALB 329. — Gál K.: I.m. II. 525.
- ⁵⁶ ALB 427. — Gál K.: I.m. II. 526.
- ⁵⁷ ALB 427. — Gál K.: I.m. II. 527.
- ⁵⁸ ALB 460. — Gál K.: I.m. II. 527.
- ⁵⁹ ALB 460. — *Hellebrant* Árpád: A franekeri egyetemen tanult magyarok. *Tört. Tár* 1886. 794.
- ⁶⁰ ALB 460. — Gál K.: I.m. II. 527.
- ⁶¹ ALB 482—483.
- ⁶² ALB 511.
- ⁶³ Zsindely I.: I.m. Sárospataki Füzetek(4)1680. 157. — *Verzár* Fr.: I.m. Debreceni Szemle(5)1931. 316.
- ⁶⁴ *KerMagv(23)1888. 33.*
- ⁶⁵ Uo.: (64)1932. 124—125.
- ⁶⁶ Rázmán Adám Péterhez: Gál K.: I.m. II. 528. — *Szentiványi* Márkos Dánielhez: Gál K.: I.m. II. 402—403.
- ⁶⁷ *Herepi* János: Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. III köt. Bp. — Szeged 1971. 433—434.
- ⁶⁸ Bölöni Bedő Pálhoz: Gál K.: I.m. II. 529. — Bölöni Benkő Sámuelhez: Gál K.: I.m. II. 529—530. — Dálnoki Nagy Jánoshoz: Gál K.: I.m. II. 529.
- ⁶⁹ Zoványi J.: A marburgi egyetem magyarországi hallgatói 1859-ig. Irodalomtörténet 1955. 345.

¹⁰ Czegle Imre: A brémai főiskola magyar diákjai (1618—1710). Irod. tört. Közlemények (Ezentúl: ITK) (78)1974. 96—97.

¹¹ ALB 607.

¹² Gál K.: I.m. II. 529—530.

¹³ Czegle I.: I.m. ITK(78)1974. 97.

¹⁴ ALB 607.

¹⁵ Gál K.: I.m. II. 403—404.

¹⁶ ALB 641.

¹⁷ Gál K.: I.m. II. 530.

¹⁸ ALB 653.

¹⁹ ALB 680.

²⁰ *Kathona* G.: Pótlások az 1711-ig Angliában tanult magyar diákok névsorához. ITK(80)1976. 96.

²¹ Gál K.: I.m. II. 404—421.

²² ALB 691.

²³ Dombói Osvát Jánoshoz: Gál K.: I.m. II. 532—533. — Hévízi Mihályhoz: Gál K.: I.m. II. 532.

²⁴ ALB 722.

²⁵ Kolozsi Mártonhoz: Gál K.: I.m. II. 533. — Szaniszló Istvánhoz: Gál K.: I.m. 533—534.

²⁶ ALB 750.

²⁷ Hellebrant Á.: I.m. Tört. Tár 1886. 800.

²⁸ *Trócsányi* Berta: Református theologusok Angliában a XVI. és XVII. században. Yolland-émlékkönyv. Bp. 1944. 136.

²⁹ Gál K.: I.m. II. 534—536.

³⁰ ALB 769.

³¹ Gál K.: I.m. II. 536.

³² Aranyosrákosi Székely S.: I.m. 159. — Benczédi G.: A tordai unit. algym. igazgatói. KerMagv(24)1889. 14. — Jakab E.: I.m. KerMagv(25)1890. 239. — *Pálfi* Márton: Enyedi György emléke kortársai verseiben. KerMagv(62)1930. 280.

³³ Gál K.: I.m. II. 516.

³⁴ *Benkő* József: Transilvania. Tom. II. Vienne 1778. 408.

³⁵ *Teutsch* Fr.: Die Studirenden aus Ungarn und Siebenbürgen auf der Universität Leipzig von der Gründung derselben 1409 bis 1872. Archiv des Vereines für siebenbürg. Landeskunde. N.F.(10)1872. 397.

³⁶ Gál K.: I.m. II. 531—532.

³⁷ Uo.: II. 527.

³⁸ KerMagv(23)1888. 28.

³⁹ KerMagv(44)1909. 61.

Dr. LAKÓ ELEMÉR

FIÁTFALVI GYÖRGY ERDŐSZENTGYÖRGYI MESTER HISTÓRIÁJA 1626-BÓL

Kerek ötven esztendeje annak, hogy hajdani professzorom, Szabó T. Attila egy addig ismeretlen és irodalomtörténetünkben ritkaságszamba menő 17. század eleji moralizáló vers felfedezéséről számolt be. (Erdélyi Irodalmi Szemle, 1929.288.) A kéziratot másolatban talált vers szerzőjének nevét a versfőkből következtette ki: GEORGIUS FIÁTFALVI¹. Minthogy címe nem volt feltüntetve, ő maga nevezte el *Fiátfalvi György Pokolbeli Látomásának*.

Az utolsó versszakból kitetszően a verset szerzője 1626-ban írta a Kis-Küküllő melletti, szentgyörgyi, azaz erdőszentgyörgyi iskolában, ahol feltehetően mester volt. Szabó T. professzor az Erdélyi Múzeum kéziratárának egy 18. századvégi csonka kéziratot füzetében találta